

ELŐSZÓ.

H.-M.-Vásárhely város tanácsa már 1885-ben kérdést intézett hozzám, hogy hajlandó lennék-e e hely történetét megírni? Igennel válaszoltam, egyszersmind hozzá fogtam az adatok gyűjtéséhez, bár csak később, t. i. 1889-ben, jutottunk kölcsönös megállapodásra a mű készítése föltételeire nézve.

A munka azonban lassan haladt előre a miatt, hogy nemcsak egy népes gyülekezet lelkesí teendői s ügyes-bajos dolgai vették igénybe időm nagyobb részét, hanem ezen felül időközben egyházkerületem is terhes és folytonos dologgal járó hivatalt bízott reám, mely öt éven át sok időmet elvett. Ide járult még az, hogy magam mellé a történetírásra s a kutatásokra állandó társat rajtam kívül eső okok miatt nem tudtam találni, bár ilyennek fölvételét a várossal való szerződésben is kikötöttem.

Késleltették végre a feladat megoldását az abban magában rejlő nehézségek is. Városunk levéltára ugyanis semmi adatot sem nyújt a régibb századokból, s itt helyben sincs nagyobb könyvtár, sem megfelelő levéltár, melyből az adatokat bővebben meríteni lehetne. A vállalkozás idejében a hely egész történetét az ismeretlenség sötétsége

borította, úgy hogy méltán azt lehetett gondolni, hogy az ilyen földrajzi fekvésű helynek, mely ezen felül a hazai köz történetben sem igen játszott szerepet, úgyszólván nincs is története, — a minthogy e részben hazai irodalmunk egész az utolsó évekig csak igen kevés adatot őrizhetett meg és derített ki. Az adatok fölkeresése tehát rám nézve sok nehézséggel és idő veszteséggel járt.

Az itteni régiség leletek nagy száma azonban csakhamar arról győzött meg engem, hogy ez igénytelen és elfeledett hely valamikor mozgalmas élet színtere volt; az itteni régi népek története tárgyában tett irodalmi tanulmányaim pedig arra a nem várt következtetésre vezettek, hogy Átilának, a rettegett hun királynak székhelyét határunk számára kell követelnünk s ugyan ide kell tennünk a gepida királyok és az avar khánok lakóhelyét is.

Minthogy irodalmunkban már meglehetősen elkoptatott, sőt gyanus dologgá vált Átilla székhelyének követelése s minthogy városunknak, főleg annyi és olyatén meghurczoltatás után, minőben néhány itteni gonosztevő miatt az utóbbi években a hazai sajtó részesítette, valami újabb sensatióra vagy gyanus nevezetességre semmi szüksége sincs s én magam sem vágyom sem nagy, sem kis dolgok felderítése által országos hír-névre: — a kutatás azon eredménye rám meglehetősen nyomasztóan hatott. Mindazáltal nem tagadhattam el a dokumentált adatok és az elpalástolhatatlan körülmények tanuskodását már csak a történeti hűség és a szigorú tárgyilagosság kedvéért sem, a melyet szavaimban és ítéletemben minden körülmény közt érvényesíteni óhajtok.

A dolog ily állásában városunk a népvándor-

lás korát véve tekintetbe, nem kis jelentőségre tett szert előttem, de, remélem, többek előtt is, legalább addig, míg a jobban értesültség meg nem dönti vizsgálódásaim eredményeit. Mindenesetre ez idő szerint kötelességemmé lőn az itt szerepelt régi népek történetét, mivel ennek városunk központjává emelkedett, főbb vonásokban előadnom, annyival inkább, mert az olvasó, bárhova dőljön is el a székhelykérdése, megvárhatja a tájékozást a történetirótól arra nézve, hogy régen miféle népek laktak itt? mit műveltek? minő állapotban és minő viszonytárságok közt éltek? honnét jöttek, hová lettek? mely körülmények idézték elő fel- és letünésöket stff.? E végett már szélesebb körben kellett széttekintennem és több adatot felsorolnom, mint a mennyit egy város határa feltüntethet s nagyobb hitelesség okáért főképen az egykorú kútfők ide vonatkozó értesítéseit kellett előkeresnem, nemcsak olvasóim érdeklődésének kielégítése okáért, hanem azért is, hogy ily módon nemzeti irodalmunk egyik hézagát némikép' pótoljam, mint a mely azon népek történetével, melyek e földön a magyarok ide jövétele előtt laktak, eddig kelle-ténél kevesebbet foglalkozott.¹

Saját kis olvasó közönségem szüksége lebegett szemem előtt akkor, mikor határunk különleges sorsával és eseményeivel a magyarok régibb történetét is összefüggésbe hoztam. Nem lehet megérteni, méltányolni és megítélni egy vidék történetét sem, hogyha az országos állapotokra kellő tekintettel nem vagyunk. A szereplő egyé-

¹ Művem készültekor még sem a millenniumi Magyar Nemz. Története, sem a Nagy Képes Világtörténet nem jelent meg.

nek is rejtélyek, hogyha azok személyi viszonyait, életrajzi főbb adatait s másutt viselt dolgait legalább nagyjából nem ismerjük. Az efféle előhozakodást a kritikusok és a tudós olvasók kétségtelenül feleslegesnek találандják: azonban, minden tisztelettel legyen mondva, a könyv nem annyira az ő kedvükért, mint inkább azon, közelebb eső, egyszerű közönségért készült, mely az iránt itt, e város határában, már tárgyánál fogva leginkább érdeklődik, mely abban elődeinek és ősei-nek történetét s annak a földnek viszontagságait akarja megismerni, mely neki bölcsője és sírja, örömeinek és szenvedéseinek, reményeinek és aggodalmainak tanyája. Nem a tudósokat és a sablont kellett tehát nézmem, bár elismerem, hogy ez utóbbi jól és szépen van kiszabva: hanem az itteni olvasókat, kiknek legnagyobb része sem előzetes készütségre, sem szakművekre nem támaszkodhatik, mikor e hely történetével foglalkozik; mely előtt el kell beszélnem, egyszersmind megmagyaráznom mindent, a mi a megértésre tartozik, a tárgyat kellő háttérrel, környezettel ellátni és világításba helyezni s a megítélhetés mértékét is hozzáadni, hogy a ki akarja, használhassa. Minthogy a magunk dolgaiból, attól fogva, hogy a földön magyarok laknak, ugysis kevés az, mely országra szóló s mely iránt a hazai olvasó közönség is érdeklődhetnek: arra kellett törekednem, hogy a tárgyak világos és hű rajzolása által lakostársaim ismereteit bővitsem, az ő érdeklődéseket kielégítem és tápláljam, hogy ily módon bennök a szülőföld iránti ragaszkodás és szeretet érzelmeit ápoljam és fejleszsem s hogy a multból azok, a kik akarnak, a jelenre és jövőre nézve okulást és lelkesedést meríthessenek.

E czélok lebegtek szemeim előtt akkor is, midőn a munka bevezetése gyanánt a hely topographiáját előre bocsátottam, bár egyébként is tudnivaló, hogy történetet földrajz nélkül írni, szokás ugyan, de nem igen épületes, mert az olyan történet az olvasóra nézve nem egészen érthető. A földrajzi adatokat pedig történeti világításban állítottam együvé, hogy ne csak azt beszéljem el, hogy' vagyunk most? hanem főleg azt, hogy' voltunk régebben? E célra előadásom alapjául századunk elejének képét választottam, mert ennek nomenclaturája legteljesebb, tájékozásai még a most élő nemzedék előtt is eligazítók s mert határunk természeti képe az előző történelmi időszakokban ettől keveset különbözött; míg a mai földrajz ily tájékozásra már nem alkalmas, mivel a közbejött víz-szabályozások a terület korábbi alakzatát annyira átváltoztatták, hogy a mai viszonyokból a régít felismerni s arra következtetni alig lehet.

A régi idők földrajzát a munka őskori része is szükségessé tette, melynek a történelmi tárgyalás teljessége okáért szintén helyet kellett engednem. Hogy e rész megírható legyen, nemcsak a régészeti szakműveknek ránk vonatkozó gyér adatait kellett előkeresnem s feldolgoznom, hanem oda kellett törekednem, hogy a határ régészeti emlékeit a föld alól lehetőségig kikeressük s a leletekből azok csoportosítása, feldolgozása és megőrzése végett egy helyi gyűjteményt alapítsunk. E célra a város és ref. egyházunk támogatásával értem el. Amaz öt éven át 300—300 forintot bocsátott rendelkezésemre ásatások végett: ez pedig főgymnasiuma keretében a régiségtár megalapításáról, elhelyezéséről, felszereléséről, fentartásáról s őreiről gondoskodott.

Az ásatásokat az általam kijelölt helyeken Farkas Sándor szentesi régész, Tergina Gyula kir. tanfelügyelő, de legkiváltképen Varga Antal és Oláh Imre főgymn. tanár urak vezették, minek következtében a gyűjtemény, melyhez némi anyagot már a korábbi évek is adtak, aránylag rövid idő alatt létre jött s a múzeumok országos felügyelő bizottsága szivességéből Nagy Géza nemz. múzeumi tisztviselő úr által lelkiismeretes gondallal és szakavatottsággal 1898. tavaszán rendeztetett. Mikor tehát művemben leletekről szólok, ezek alatt, kivéve a világosan megkülönböztetett tárgyakat, mindenkor e régiségtárban levő s leginkább N. G. által meghatározott cikkek értetnek.

A leletek aprólékosságig menő leírásával s azok mindenikének elősorolásával terhelni nem kívántam t. olvasóimat, annyival kevésbé, mert bármennyire szaporítsuk azokszámát, a világosság, melyet azok a múlt idők történetére vetnek, mindenképen fogyatékos, különösen az időre nézve igen bizonytalan. Elismerem, hogy az efféle régi emlékek olykor a történelmi adatok megerősítésére, kipótlására, kiigazítására is vezethetnek s alkalmasok a hely színén lakott népek életmódjának, viseletének, eszközeinek, szokásainak, műveltségi fokozatainak stf. közvetlen megismertetésére, s e részben néha pontosabb és részletesebb vonásokat is adnak, mint az írott történelmi források. Elismerem, hogy az a szakavatott és lelkes buzgóság, melylyel a régészetet főleg az Arch. Közöny és Értesítő derék munkatársai művelik s az a jóakarató támogatás, melyben ez ügyet fent és alant egyaránt részesítik, e tudománynak az utóbbi évtizedek alatt hazánkban hatalmas lendületet adott, s hogy a leletek egy részéről már meglehetősen bizonyossággal ki lehet mutatni azok hozzávetőleges

korát és eredetét is: de más felől az is nyilvánvaló, hogy a régészet még sokkal ifjabb tudomány; hogysen alapelveit kellő teljességben megállapíthatta volna, minek következtében a leletek nagyobb részének kora s mely néphez tartozása hozzávetőleg sem határozható meg s erre néve a szakemberek közt is nagy eltérések mutatkoznak. Így például, nem tudjuk egymástól megkülönböztetni a kő, bronz és vas korbéli sírokat, ha azokban megfelelő melléklet nincs. Erre nézve a csontvázak szilárdsági fokozata sem igazít el, mert a csont ugyanazon időből is másképp' marad meg a nedves, másképp' a száraz fekvésű helyen; — másképp' a szikes, másképp' a homokos földben. Az anyagban (kő, bronz, vas) kifejezett kor legtöbb esetben még csak hozzávetőlegesen sem határozható meg közönséges időszámítással, mert ugyanazon időből is néhol a kő, másutt a bronz vagy a vas kor emlékeit találjuk — a különböző helyek, népek és ezek műveltségi fokozata szerint. A felett is kétség lebeg, hogy a bronz-kor előbb létezett-e, mint a vaskor? Hasonlóképp' tájékozatlanságban vagyunk a népvándorláskori leletekre nézve, melyek felől nem bírjuk eldönteni, hogy vajjon azok mely népre utalnak, a hunokra-e? vagy a gepidákra? vagy a góthokra? vagy a jazygokra, vagy az avarokra? s így tovább. Érmeket nem találunk az ókori leletek és csontvázak mellett, ha fordulnak is elő, néha később vagy véletlenből kerültek oda, úgy hogy ily módon sem a korra, sem a népre nézve nem nyújtanak kellő tájékozást. Így, hogy határunkból említsek egy példát, a csomorkányi középkori templom tövében fekvő, különben már előzetesen szétszórt csontvázak mellett régi római pénzeket találtak.

A fentebb érintett meghatározási nehézségek arra indítottak, hogy a régészeti adatokat, elválasztva a történetiektől, külön adjam elő s csupán ott elegyítsem együvé, hol azokat a történeti sorozatba alkalmasan beilleszteni lehetett.

Egyébként határunk gazdagnak mondható régiség leletek dolgában, de mivel azok legtöbbször véletlenségből kerülnek felszínre, a munkások kezén jó részben tönkre mennek, vagy elkallódnak. A munkások után rendszerint a földtulajdonosok, olykor az éjsötétségét felhasználó közeli s távoli lakostársak dűlják fel a kérdéses helyet s ily módon néha igen értékes leletek esnek a bárdolatlanság és kapzsiság áldozataivá. Vannak azonban tiszteletre méltó kivételek, még pedig olykor csekélyebb műveltségű polgártársainknál is. Ezek az előkerült leleteket megóvják, nem ritkán gyűjteményünkbe beszolgáltatják, vagy hirt adnak azon helyek felől, hol valamire találtak s teljes önzetlenséggel és szives készséggel megengedik a lelő helyeken az ásást.

Forrásaimról a tárgyalás során általában számot adok. A már megnevezett régészeken kívül hálás elismeréssel adózom Borovszky és Zsilinszky érdemes történészeinknek, kiknek úttörő munkáiban¹ tárgyamra vonatkozólag számos új adatot is találtam, bár ez érdekes munkák rám nézve, ki az adatok gyűjtésében őket idő szerint megelőztem, jórészt későn érkeztek. Előbbnevezett B. úr azonban kézirati egész adatgyűjteményét is, mély hálára kötelező előzékenységgel szives volt 1899-ben rendelkezésemre bocsátani, hogy abból saját készletemet kiegészíthessem, mit a szö-

¹ Borovszky S. Csanád vármegye története és Zsilinszky M. Csongrád vármegye története.

vegben minden egyes felhasznált adatnál külön megjegyyezni lelkiismeretes kötelességemnek ismertem. Sokat köszönhetek Hampel József úrnak, a Nemz. Múz. régiségtára igazgatójának és az Arch. Ért. szerkesztőjének, mint a ki hathatósan támogattott abbéli törekvésünkben, hogy helyi régiség-tárunk rendeztessék s ezenkívül művem számára a Nemz. Múzeum régiségtári naplóinak és gyűjteményének használatát megengedte, néhány régi érmünket meghatározta s több rendbeli dűczot és képet díjtalanul rendelkezésemre bocsátani szíveskedett.

Levéltári kutatásaimnál mély hálára vagyok lekötelezve gr. Károlyi Tibor úr irányában, mint a ki kegyesen megengedte, hogy nemzetsége b.-pesti levéltárában éveken át adatokat gyűjthessek. Hasonló hálával tartozom Pauler Gyula úrnak, az orsz. levéltár igazgatójának, b. e. Schusztér Konstantin váczai püspöknek, a jászai s főleg a leleszi konvent előzékeny és vendégszerető előjáróinak, a pozsonyi és esztergomi káptalanoknak s amott különösen Pór Antal kanonok úrnak, mint a kik a rendelkezésük alatti levéltárakban a kutatást kegyesen engedélyezték, nem különben Éble Gábor és dr. Walther Lajos uraknak, a gróf Károlyi nemzetség levéltárnokainak, Gerési Kálmán úrnak, a Károlyi nemzetség oklevéltára szerkesztőjének s debreczeni főiskolai könyvtárnoknak, dr. Imre Lajos h.-m.-vásárhelyi főgymn. könyvtárnoknak, dr. Czékus Zoltán úrnak, Borsod megye levéltárnokának, néhai idősb Pity István csongrádmegyei, és néhai Soós János h.-m.-vásárhelyi levéltárnokoknak, továbbá dr. Csánki D., Karlovsky Endre, dr. Illéssy János és Dr. Kárfi Ödön országos levéltári tiszt uraknak, Bujdosó Lajos debreczeni főisk. s. könyvtárnok úrnak, mint

a kik kutatásaimban különösen segítségemre voltak, nemkülönben a korán elhunyt Soltész Árpádnak, kit épen akkor ért utól szomorú végzete, midőn megbízásomból a bécsi levéltárakban kezdett kutatni, — továbbá adatok szolgáltatásaért Bakóczi János h.-böszörményi lelkész úrnak, Reizner János úrnak, Szeged városa történetirójának, úgy szintén némely helyneveink értelmezésénél nyújtott értesítéseierő Szilády Áron lelkész úrnak, továbbá az oldalam mellett szolgált segédlelkészeknek, név szerint Kovács István, Csapó Péter, Sólyom Lajos, Józsa Károly, Paulinyi Károly, Losonczi Endre és Maklári P. Ernő uraknak, mint a kik az adatok lajstromozásában s a kéziratok másolásában kisebb-nagyobb segítséget nyújtottak, végezetre s mindenek felett unokaöcsémnek, Szeremlei Barna főgymn. tanárnak, ki számomra különböző levéltárakban több ízben kutatott és nagyobb számú okleveleket másolt.

Régi eltűnt vizeink meghatározásában főleg az 1774-ki nagy arányú térképre támaszkodtam, melyet Vertics m. mérnök készített a földes uraság számára, a város pedig a 60-as években hitelesen lemásoltatott, továbbá a Rutkay mérnök által 1752-ben készített csongrádi uradalmi térképre, s végre az 1841-diki, Schéner mérnök által rajzolt, legnagyobb méretű réti térképre, mely két utóbbit gróf Károlyi Tibor úr különös kegyéből használtam fel. Ezeken kívül a Körös-Maros-Tiszai ármentesítő társulat számomra külön le-rajzoltatni s lefestetni kegyeskedett határunk vizeinek régi térképét. Minthogy azonban e térképek sok vizünknek és halmunknak nevét ésfekvését nem jelölik meg, a hiányok kiegészítése végett helybeli élteőbb s helyszini ismerettel bíró lakosoktól kértem gyakorta felvilágosításokat, melyek

azonban, minthogy régi dolgoknak pusztá emlékezetből előadásáról volt szó, természetesen nem mindig állottak egymással összhangban. Első helyen kell köztök Kovács Domonkos kataszteri becsőbiztos urat említenem, ki nagy hely-ismeretével sok adatot szolgáltatott, továbbá Garzó Imre mérnök urat, kitől a pusztai víz rendszerre nézve nyertem utbaigazításokat, továbbá Juhász Mihály polgármester urat s ref. egyházi főgondnokot, id. Konez Gábor, id. Elek János és K. Hódi Mihály stb. benszülött földes gazdákat s Komáromi Lajos ármentesítő társulati mérnök urat Szentesen. Legtöbbet köszönhetek azonban Szilágyi László ármentesítő társulati helybeli mérnök urnak, ki fáradságot s utánjárást nem sajnálva, a Tiszára, a réti vizekre és a csatornázásokra vonatkozó s különben általam ki sem nyomozható adatok egész sokaságával a leglekötelezőbb szívelyeséggel jött támogatásomra.

Az eredeti rajzokat Bencze Zsigmond úr, főgymnasiumunk rajz tanára készítette, még pedig több mint fele részökben díjtalanul, a város és a vállalat iránti nemes buzgólkodásból. Középkori templomaink alaprajzait az ásatásokat vezető régészek helyszíni vázlatai és mérései szerint Sándy Gyula úr, b.-pesti építész tanár, a Tatár-sáncz tájrajzát pedig Tornyai János festőművész volt szíves hasonló ügybuzgóságból elkészíteni, — miért nekik e helyen is méltó elismerést és köszönetet nyilvánítok.

Mindezen támogatás mellett is mélyen érzem munkám fogyatkozásait, melyeken azonban többé nem áll módomban segíteni. Összes írói díjamat ráköltöttem a mű érdekében teljesített utazásokra, levéltári és könyvtári kutatásokra, másolókra és lajstromozókra stb. A mű elkészítésére egyez-

ségszerűen kitűzött határidő rég lejárt, s a város közönségének, a felügyelő bizottságnak és a nemes városi tanácsnak békeséges türesőket, mely késeldelmes voltom előtt hálára méltó jóindulattal szemet hunyt, tovább próbára tenni nem kívánom, annyival kevésbé, mert erőm és napjaim hanyatlását érzem s már minden a munka gyorsítására, a feladat befejezésére int és arra, hogy megbízóimnak hosszú és fárasztó munkálkodásom eredményével végre beszámoljak.

Hogy nem alkottam oly művet, mely a tartalom teljessége, a részek aránya, vagy akár csak a formák és az előadás művészete tekintetében a magasabb mértéknek is megfelelné: mind ezért kegyes elnézést kérek. Vegyék gondolóra t. Olvasóink egy felől a feladat nehézségeit, más felől azt, hogy az erő és tehetség korlátolt volt nálam is, szintűgy mint t. megbízóimnál, kik nekem a munkálkodásra az eszközöket nyújtották. A mi tőlünk telt, mindent megtettünk a cél érdekében. Ez azonban magasabban állott, hogy sem egyszerre egész teljességében elérhettük volna.

„Kicsoda pedig az ti közületek, a ki akármely szorgalmatos gondoskodással megnevelhelné egy singgel nagyobbra az ő testének magasságát?”

(Mát. 6, 27.).

H.-M.-Vásárhelyen 1899. október havában.

SZEREMLEI SAMU.